

УДК 336.717.18:330.33.0 (477)

ОЦІНКА ЕФЕКТИВНОСТІ АНТИКРИЗОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ БАНКІВ В УКРАЇНІ

Х. Воробець

*Львівський інститут банківської справи Університету банківської справи
Національного банку України*

У статті розглянуто світовий досвід порятунку фінансового сектору в умовах кризи, визначено основні заходи, що застосовувалися урядами та центральними банками розвинених країн для підтримки стабільності банківського сектору. Оцінено ефективність запровадження тимчасових адміністрацій, капіталізації банків урядом та їх рефінансування центральним банком України.

Ключові слова: *світова фінансова криза, антикризове регулювання, тимчасова адміністрація, рекапіталізація, ліквідність, рефінансування.*

Банківська система відіграє стратегічну роль у розвитку національної економіки, й, відповідно, банкрутство будь-якого банку спричинює негативні наслідки для великого кола суб'єктів. Раннє виявлення кризових явищ, з одного боку, може дозволити Національному банку України виправити ситуацію шляхом застосування необхідних інструментів та прийняття відповідних рішень, а з іншого, – знизити ризики для інших суб'єктів господарювання, уникнути системної кризи.

Дослідження проблем державного антикризового регулювання діяльності банків, розробка напрямків її удосконалення посіли чільне місце у працях українських та зарубіжних вчених, серед яких: Г.Багратян, В.Базилевич, О.Барановський, В.Богомолів, А.Богомолова, Дж. Ван Хорн, А.Гальчинський, Дж.Гарсія, В.Геєць, К.Дзьобек, Є.Драчева, І.Д'яконова, В.Коваленко, І.Ковзаназде, Т.Корделла, О.Коренева, О.Криклій, Е.Леві, М.Ліндгрєн, В.Міщенко, С.Науменкова, О.Петрик, Р.Павлов, І.Сало, В.Стельмах, Г.Ходачник та ін.

У той же час, не дивлячись на отримані результати, накопичений досвід та підвищення актуальності досліджуваної проблеми в умовах світової фінансової кризи, невирішеними залишається ряд теоретичних та прикладних питань, пов'язаних з формуванням ефективної системи антикризового регулювання, діагностики та своєчасного попередження кризових явищ в банківській системі [1].

Метою роботи є дослідження проблематики своєчасного вжиття антикризових заходів у сфері регулювання діяльності банків в Україні, які б відповідали міжнародним стандартам, а також ефективності цих заходів.

Події світової фінансової кризи кінця 2008 р. показали, що більшість вітчизняних банків були не готові реалізувати ефективне управління кризовими ситуаціями. Як результат впливу кризових явищ та відсутності превентивного та реактивного антикризового менеджменту, діяльність вітчизняних банківських установ значно погіршилася: була зафіксована спадна динаміка основних показників діяльності банків України, зокрема: коефіцієнту ліквідності, якості активів,

достатності валютних ресурсів, прибутковості тощо. У таких умовах важливим для відновлення стабільної діяльності банківської системи країни стало державне антикризове регулювання [1].

Оцінюючи сьогодні уроки банківської кризи в Україні, науковці й аналітики виявляють нові чинники, які спричинили і поглиблювали її. Першопричиною кризового обвалу банківської системи України було надмірне зростання ресурсної бази банків, не забезпечене зростанням ні ВВП, ні грошової маси. Упродовж 2001—2005 рр. обсяги грошової маси перевищували обсяги зобов'язань банків (у 2001 році — на 115.1%, у 2005-му — на 103.6%), а в 2006 році обсяг зобов'язань перевищив грошову масу на 114.0% і в наступні роки таке перевищення швидко збільшувалось — аж до 157.0% у 2009 році. Ця диспропорція спричинила аналогічну диспропорцію між грошовою масою і заборгованістю економічних суб'єктів перед банками, тобто кредитні вимоги банків виявилися значно більшими, ніж обсяги ліквідності їхніх боржників, що створило серйозну загрозу втрати банками своєї здатності погашати зобов'язання перед кредиторами і вкладниками (загрозу втрати ліквідності). Тому не дивно, що з початком кризи у вересні 2008 року саме глобальний дефіцит ліквідності (як у банків, так і в їх клієнтів) виявився найгострішим її проявом [3].

Реальний сектор економіки України не міг ефективно використати додаткові кредитні ресурси на тих умовах, які пропонували банки разом з іноземними кредиторами та інвесторами: високі відсоткові ставки, короткі терміни тощо. А лише реальний сектор, якщо б він ці ресурси освоїв, міг би прискорити економічне зростання, забезпечити адекватне збільшення ВВП та грошової маси і проблема надмірності ресурсної бази була б вирішена з користю для економіки та банків. Послабити негативні наслідки цього процесу можливо було за допомогою обмеження валютного кредитування населення.

Переважаюча частина банківських валютних кредитів, які надавалися населенню, була використана для оплати імпортованих товарів (авто, побутової техніки, товарів широкого вжитку, будівельних матеріалів тощо). Оскільки торговельні організації свою валютну виручку безпосередньо спрямовували своїм іноземним партнерам, валютний потік залишав межі банківської системи України і відповідний обсяг кредиту не став причиною грошово-кредитного мультиплікатора. Тому внаслідок валютного кредитування в економіці України грошова маса і золотовалютні резерви не одержували поповнення, лише зростали боргові зобов'язання банків перед іноземними партнерами та населення перед банками [4].

В Україні порятунок проблемних банків має свої особливості. Перш за все, це стосується широкого запровадження тимчасової адміністрації. А період із жовтня 2008 року до кінця 2009-го вони були введені у 22-х банках. При цьому ефективною роботу тимчасових адміністраторів можна вважати лише у трьох установах - Промінвестбанку, АКБ «Національний кредит» та ТОВ «Західкомбанк», де вдалося відновити нормальне функціонування за рахунок залучення ресурсів інвесторів та акціонерів, що привело до зміни власників перелічених банків.

Три крупних банки - Родовід банк, Укргазбанк та банк «Київ» - втрималися на плаву не стільки завдяки діяльності тимчасових адміністраторів, як завдяки вливанню коштів державою. Рекапіталізація банків в Україні розпочалася в червні 2009 року, коли Міністерство фінансів, здійснивши емісію держоблігацій на суму 9,57 млрд грн, внесло їх у статутні капітали трьох проблемних фінансових установ.

Безперечно, такий механізм вирішення проблем у банківській сфері має соціально негативний ефект і за своєю суттю є несправедливим та економічно

необґрунтованим. Адже замість об'єктивної оцінки діяльності проблемних банків правоохоронними органами та притягнення до відповідальності винних за виведення коштів з банків, зроблено спробу перекласти відповідальність за ситуацію на плечі суспільства.

Як альтернатива вливанню ресурсів з боку держави в Україні активно використовувалося рефінансування банків Національним банком. У серпні - вересні 2008 року обсяги рефінансування НБУ були на рівні 4-5 млрд грн. Проте вже у вересні, незважаючи на зменшення обсягів рефінансування, відбуваються зміни в його структурі, а саме перерозподіл більш ніж половини ресурсів на користь більш довгострокових кредитів. На жаль, доступна інформація не дає можливості визначити цілі такого кредитування – НБУ виділяє їх у категорію «Інші кредити». З появою проблем у банківському секторі обсяги рефінансування різко зростають: у жовтні 2008 року більш ніж у сім разів порівняно з вереснем; у листопаді обсяг наданих НБУ кредитів на підтримку ліквідності перевищує 39,6 млрд грн, з яких 18,3 млрд грн - кредити овернайт; у грудні обсяги рефінансування дещо знизились, проте залишилися на високому рівні (30,4 млрд грн). Таким чином, за три місяці 2008 року НБУ влив у банківську систему близько 100 млрд грн ресурсів для забезпечення її стабільної діяльності. Упродовж 2009 року рефінансування НБУ для фінансового оздоровлення отримали 70 банків на суму 47,8 млрд грн.

Такі рішучі заходи звичайно дозволили певній частині банків втриматися «на плаву», проте в окремих випадках ефективність рефінансування можна поставити під сумнів (деякі банки використовували отримані від НБУ кредити для спекуляцій на валютному ринку, чим ще більше посилювали нестабільність фінансового сектору).

Таким чином, значення рефінансування НБУ у кризовий період було набагато вагомішим, аніж рекапіталізація банків урядом, і по суті було основним джерелом ресурсів для банків у період осені 2008 - літа 2009 рр. Крім того, слід відмітити, що уряд мобілізував кошти для вливання у проблемні банки шляхом емісії облігацій, які викупував той же Національний банк. Тому всі заходи держави щодо порятунку банківського сектору від кризи, у кінцевому підсумку, були профінансовані НБУ.

Світова фінансова криза, що розпочалася у 2007 році, змусила уряди та центральні банки багатьох країн суттєво змінити підходи до регулювання банківської діяльності. Після краху інвестиційного банку Lehman Brothers у середині вересня 2008 р. криза вибухнула з повною силою. У той період уряди практично всіх індустріально розвинених країн світу почали здійснювати кроки в напрямі підтримки банків і фінансових установ, що передбачали як допомогу окремих фінансовим інститутам, так і програми загальносистемної підтримки.

Втручання держави стало особливо важливим у період, коли традиційні джерела фінансування стали недоступними. З метою окреслення основних підходів до забезпечення стабільності банківського сектору, які застосовувалися в міжнародній практиці, проаналізуємо заходи із стабілізації фінансового сектору, що були вжиті в період із вересня 2008 року до середини 2009-го урядами 11 індустріально розвинутих країн - Австралії, Канади, Франції, Німеччини, Італії, Японії, Нідерландів, Іспанії, Швейцарії, Великобританії та Сполучених Штатів Америки. Загалом їх заходи можна поділити на три види.

1. Рекапіталізація. Діяльність урядів передбачала зміцнення капіталу банків шляхом купівлі звичайних, привілейованих акцій, облігацій, вливання коштів на

умовах субординованого боргу. Такі дії мали на меті підвищити спроможність банків покривати збитки та захистити інтереси вкладників.

2. Випуск боргових зобов'язань (облігацій) під гарантії уряду. Держава надавала гарантії на випадок невиконання банком зобов'язань за депозитами чи іншими недепозитними інструментами. Ці заходи допомогли банкам зберегти доступ до середньострокового фінансування за прийнятними цінами, компенсуючи істотне зменшення альтернативних джерел фінансування (наприклад, сек'юритизації), а також збільшення кредитного спреду. Потенційними негативними наслідками цього виду заходів можуть бути певні диспропорції у функціонування ринків боргових зобов'язань.

3. Купівля чи гарантування активів. Уряд бере на себе частину або всі ризики портфеля проблемних банків чи викупує неліквідні активи. Такі операції поліпшують ліквідність банку і можуть покращити структуру капіталу, якщо ціна продажу активів вища за їхню балансову вартість. Якщо ж активи продаються нижче від балансової вартості, то це означає вимушене їх списання з балансу банку - отримувача коштів. Купівля чи гарантування активів застосовувались лише в кількох країнах, причому в такому разі вирішувалися проблеми крупних фінансових інститутів і такі заходи були використані на пізнішому етапі. Наприклад, США, Нідерланди і Великобританія здійснювали гарантування активів для невеликої кількості банків.

З метою оцінки обсягів втручань урядів окремих країн у функціонування банківських систем порівнюємо частку вливань капіталу в активах банківського сектору, та частку зобов'язань уряду у валовому внутрішньому продукті країн. Так, беззаперечними лідерами за обсягами рекапіталізації банків є США та Великобританія. На зазначені цілі обидві країни використали суми, еквівалентні 825 та 690 млрд євро відповідно. Серед інших країн активно використовували механізм рекапіталізації Нідерланди, де на такі цілі було використано 99 млрд євро, а також Австралія, де у фінансовий сектор держава здійснила вливань на суму 62 млрд євро. Окрім цих країн, механізми гарантування державою банківських активів широко застосовувались в Німеччині та Франції. Нульовий рівень державних гарантій в Австралії, Італії, Іспанії і Швейцарії пояснюється тим, що законодавчо в цих країнах не були визначені обсяги таких гарантій, проте за потреби вони можуть надаватися в майбутньому.

Як свідчить міжнародний досвід, провідну роль у сприянні реструктуризації банківської системи відіграють органи державного управління шляхом заохочення об'єднання та продажу найслабших банківських установ. Для України важливим є вивчення та адаптація такого досвіду з метою збереження стабільності банківської системи в умовах кризи.

Реструктуризація, керована державою, давала урядам багатьох країн змогу впливати на акціонерів банків і розподілити з ними тягар списання проблемної заборгованості, поліпшувала умови для переговорів про взаємне списання боргів або реструктуризацію угод з іноземними кредиторами та місцевими позичальниками, а також про заміну менеджменту.

У процесі націоналізації проблемних банків важливим є вирішення питань щодо повернення націоналізованих банків у приватну власність і управління ними до їх продажу. Крім того, як свідчить досвід, реструктуризація банківського сектору не повинна бути різкою, тому що для банківської системи важливою є діяльність не лише великих банків, а й середніх і малих.

Із зростанням простроченої заборгованості банківський сектор відчуває все більше навантаження за проблемними активами. Одним з шляхів вирішення проблеми з проблемною заборгованістю можуть стати кредитні пайові інвестиційні фонди – нові і потенційно ефективні інфраструктурні інституції.

Кредитний пайовий інвестиційний фонд (кредитний ПФ) являє собою цеоб'єднання коштів інвесторів для придбання зобов'язань за наданими кредитами, забезпеченні заставою, поручительством або гарантією, з метою одержання доходу від погашення цих зобов'язань позичальниками.

Кредитні фонди переслідують дві цілі – інвестиційну і реструктуризаційну. В основі інвестиційної функції лежить купівля з дисконтом проблемних боргів банку та їх наступна реструктуризація або розміщення активів, з метою отримання доходів. Якщо за такими активами проведитиметься результативна робота, фонд отримає високу дохідність. Реструктуризаційна функція вигідна для банків, оскільки дозволяє позбавитися від проблемних активів, які переводяться з балансу банку на баланс фонду, а банк натомість отримує паї фонду, за якими не потрібно формувати резерви.

Крім того, створений кредитний фонд може у майбутньому функціонувати як небанківська кредитна організація, надаючи позики та маючи дохід від кредитної діяльності, який може використовуватися для подальшого фінансування позичальників, купівлі нових кредитних портфелів, виплати пайовикам проміжних доходів, забезпечення поточної діяльності тощо. При наявності відповідних законодавчих і нормативно-правових документів такі фонди зможуть не тільки викуповувати зобов'язання по укладених кредитних договорах, але і самі видавати кредити за рахунок майна фонду, а також залучати кредити та інші фінансові ресурси.

Дана категорія фондів може бути створена винятково у формі закритого ПФу, призначеного для кваліфікованих інвесторів, тобто інвесторами – власниками паїв такого фонду можуть бути тільки організації, які професійно працюють на фінансовому ринку, у тому числі кредитні організації, або інші фізичні і юридичні особи при відповідності визначеним критеріям стосовно досвіду роботи з фінансовими інструментами. Причому паї таких фондів є обмеженими в обороті, але при цьому існує можливість їх поетапної оплати.

З позицій банку можна також розглядати механізм створення кредитного ПФу і передачі в нього частини зобов'язань за кредитами, що є ефективним способом поліпшення фінансових показників банку; у результаті на балансі банку замість зобов'язань за кредитами будуть відображатися цінні папери – інвестиційні паї, що класифікуються як фінансові вкладення. Для банків передача прав вимог по кредитах у фонди стане способом підвищити ліквідність та дозволить диверсифікувати ризики за виданими кредитами.

Кредитний фонд здійснює купівлю кредитної заборгованості у банків, а банки передають право вимоги за кредитами, що входять до фонду, обслуговують ці кредити, навіть якщо вони виступають пайовиками фонду. Своєю чергою інвестори (пайовики) придбавають ці активи і отримують прибуток. Такими суб'єктами можуть виступати як банки, так і колекторські агентства. Оскільки робота з «поганими» боргами не є профільною діяльністю управляючої компанії, ці функції можуть бути перекладені на колекторське агентство, що має відповідний досвід роботи.

В Росії кредитні фонди використовуються як інструмент для рефінансування банківської системи. При цьому можливі два варіанти подій. По-перше, формування

фонду завдяки кредитним портфелям на етапі його утворення, при цьому замість списування кредитних портфелів на баланс банку надходять паї. Відбувається це наступним чином:

прострочені кредитні портфелі переходять до складу активів кредитного ПФУ;

в обліковій політиці зазначається, що паї ПФУ оцінюються за справедливою вартістю;

оскільки цінні папери, тобто паї, що оцінюються за поточною вартістю, не резервуються, то немає необхідності створювати резерви під ПФ, а отже, за простроченими кредитами повністю списуються резерви;

оскільки оцінка проведена на за ринковим котируванням, то переоцінка паїв не впливає на капітал банку.

По-друге, можливою є ситуація, коли фонд з самого початку формується інвестиційними коштами, за які у майбутньому викуповуються кредитні зобов'язання банку. Таким чином, у результаті обміну пулу проблемних кредитів банку на паї фонду з балансу банку виводиться проблемна заборгованість, внаслідок чого зникає необхідність нарахування резервів. Банк «оздоровлює» баланс за рахунок заміщення кредитів інвестиційними паями.

Завдяки відсутності регулювання з боку центрального банку кредитний фонд забезпечує гнучкий підхід до надання позик і дозволяє здійснювати нестандартне кредитування, під яке банки змушені звичайно резервувати суттєві додаткові кошти. Крім того, за допомогою кредитних фондів у зарубіжних країнах розвивають окремий вид кредитування, при якому у якості застави можуть бути прийняті земельні активи, активи у стадії реконструкції, тобто ті заморожені активи, які фактично стають джерелом ліквідності для компаній-позичальників.

Як бачимо, особливістю цієї категорії фондів є те, що до складу їх активів можуть входити не тільки іпотечні кредити, які відповідають визначеним вимогам (як в іпотечних фондах), але й будь-які інші кредити, повернення основної суми боргу за якими забезпечене заставою майна, поручительством або банківською гарантією.

Висновок: Оцінюючи ефективність заходів для стабілізації банківського сектору, здійснених в Україні, можна зробити такі висновки.

1. Проблеми в банківському секторі були викликані загалом тими ж причинами, що й в інших країнах, серед яких основною є здійснення банками надто ризикованих операцій. Проте якщо в розвинених країнах такі операції здійснювалися на фондовому ринку, то в Україні йдеться про надмірне зростання кредитних портфелів та неузгодженість термінів залучення і розміщення ресурсів. Крім того, проблеми в певних банках були викликані і шахрайськими діями з боку їх керівництва та власників, що намагалися максимально вивести із підконтрольних установ капітал, не особливо зважаючи на наслідки таких дій і можливість кримінальної відповідальності за їх здійснення. З боку правоохоронної системи країни жодних дієвих кроків для упередження подібних випадків зроблено не було.

2. Запровадження тимчасових адміністрацій у банках часто не може вирішити проблеми їх фінансового стану.

3. Рекапіталізація банків урядом в Україні мала вибіркового характеру. У 2009 році допомогу від держави отримали усього три банки, які взаємін передали Міністерству фінансів 80-99% своїх акцій. Тому про застосування принципу «надто великий, щоб збанкрутувати» в Україні говорити не варто, оскільки щодо окремих банків, які мали системне значення (Промінвестбанк, банк «Надра»), держава

механізм рекапіталізації не застосовувала, і лише один із групи найбільших - Укргазбанк - отримав державні кошти.

Поряд із рекапіталізацією активно застосовувалося рефінансування банків з боку Національного банку України, за допомогою якого переважна частина банків отримувала ресурси у скрутний період. Отримані від НБУ ресурси певною мірою компенсували відплив коштів з банків, тим самим забезпечивши останнім можливість виконувати свої поточні зобов'язання. Усі здійснені державою та центральним банком стабілізаційні заходи не дозволили вирішити основних проблем банківського сектору: якості активів, стану ліквідності.

1. <http://www.dspace.uabs.edu.ua/bitstream/123456789/1305/1/Afanasieva06.pdf>
2. Вікторія Руденко, Костянтин Дружерученко. Нацбанк 911 // *Контракти*. - 2010. - № 42 (857). - С. 10-12.
3. Довгань Ж. Фінансова стійкість банківських установ у період економічної кризи // *Вісник Національного банку України*. - 2009. - №4. - С. 20-26.
4. Основні показники діяльності банків України на 1 січня 2010 року // *Вісник Національного банку України*. 2010. - № 2. - С. 43.
5. Тюріна, К. Кредитні інвестиційні фонди у контексті розвитку можливостей банківських установ / К. Тюріна // www.uafr.com.ua/.
6. Міщенко С. «Удосконалення монетарної політики та регулювання фінансових систем», *Вісник НБУ*. 2011. - № 5(183). - С. 25-26.
7. Міщенко В., Петріна А. «Міжнародний досвід реструктуризації банківської системи за участі держави». *Вісник НБУ*. 2011. - № 4(182). - С. 17.

ESTIMATION OF EFFICIENCY OF COUNTERCRISIS ADJUSTING OF ACTIVITY OF BANKS IN UKRAINE

Kh. Vorobec'

Lviv institute of banking of University of banking of the National bank of Ukraine

In the article world experience of rescue of financial sector is considered in the conditions of crisis, basic measures which was used governments and central jars of the developed countries for support of stability of bank sector are certain. Efficiency of introduction of *vremennikh* administrations is appraised, to capitalization of banks a government and their refunding of Ukraine a central bank.

Keywords: world financial crisis, *antikrizisnaya* adjusting, temporal administration, *rekapitalizaciya*, liquidity, refunding.

**ОЦЕНКА ЭФФЕКТИВНОСТИ АНТИКРИЗИСНОЙ РЕГУЛЯЦИИ
ДЕЯТЕЛЬНОСТИ БАНКОВ В УКРАИНЕ****Х. Воробець***Львовский институт банковского дела Университета банковского дела
Национального банка Украины*

В статье рассмотрен мировой опыт спасения финансового сектора в условиях кризиса, определены основные мероприятия, которые применялись правительствами и центральными банками развитых стран для поддержки стабильности банковского сектора. Оценена эффективность внедрения временных администраций, капитализации банков правительством и их рефинансирование центральным банком Украины.

Ключевые слова: мировой финансовый кризис, антикризисная регуляция, временная администрация, рекапитализация, ликвидность, рефинансирование.